

Катерина Лазаревська

**КИЇВСЬКІ ЦЕХИ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XVIII
ТА НА ПОЧАТКУ XIX ВІКУ**

Відомості з історії київських цехів, що подаються тут, взяті з документів київського магістрату, які зараз переховуються в київському Центральному Історичному Архіві. Це цехові книжки та цехові справи, розбиті, неповні й збереглися далеко не для всіх цехів. Найстаріші—1767 р., а використано їх тут приблизно до 1807 р.— рік в де-якій мірі поворотний що до цехового господарства: цього року магістрат всі прибутки з нерухомого цехового майна наказав передавати до загальних міських прибутків. Цехове господарство, якого метою було на початку ХІХ в. майже виключно поширення цього майна, губило тепер основу свого існування й мало набирати нових форм.

Знайти і зібрати по цих документах, що збереглися, решту старих форм цехового господарства, побуту, а разом і економічного стану київських цехів, що ще існували у ХVІІІ в. і навіть на початку ХІХ в.—це було нашою метою.

Найбільш матеріялу знайшлося для рибальського цеху, і цей матеріял накреслює досить ясну картину внутрішнього життя й побуту цього цеху з його широко розвиненим господарством, яке поволі переходить у комерційне підприємство.

Також порівнюючи повно малюється життя ганчарського цеху, економічно протилежного рибальському: тут занепадає цехове життя і безконечні судові позови.

Інші цехи або окреслені дуже слабо, або здебільшого зовсім не залишили відомостей про своє минуле життя.

Цехові книжки та справи, з яких ми користувалися:

Прибуткова книжка рибальського цеху 1767—1778 рр. (зустрічаються теж записи видатків).

Прибутково-видаткова книжка того-ж цеху 1775—1789 рр.

Видатковий зошит того-ж цеху 1788—1796 рр.

Прибутково-видатковий зошит того-ж цеху 1802—1803 рр.

Вписна книжка майстрів того-ж цеху (починається 1803 р.; записи по роках).

Те-ж саме (записи за алфавітом).

«Журнал о видачі свѣдетельств мѣщанам рибальского цеху на покормѣжную»: 1800, 1801, 1802, 1803, 1804 рр.

Справа, скільки ловиться риби на Київщині 1804 р.

Видаткові зошити ганчарського цеху за 1783, 1787, 1793, 1796, 1799, 1800 рр. (зустрічаються і прибуткові записи).

Зошит подушного збору ганчарського цеху 1786, 1787 і 1794 рр.

Справа ганчарського цеху 1799 р.

Опис цехового ганчарського дому 1800 р.

Видатково-прибуткові книжки різницького цеху 1800, 1802 та 1803 рр.

План двору різницького цеху 1800 р.

Книга для вписання учнів ткацького цеху (починається 1800 р.).

Книга для вписання учнів кравецького цеху (починається 1807 р.).

Прибутково-видаткова книжка кравецького цеху 1797—1821 рр.

Книга для вписання учнів бондарського цеху (починається 1803 р.).

Справи бондарського цеху 1799 р.

Книга київопечерського старости шевського цеху (починається 1802 р., прибутково-видаткова).

Справи про влаштування на Київщизі пожежного знаряддя; 2 справи 1804 р.

Указ про внесок всіма цехами по 5 карб. на якусь міську церкву 1766 р.

Опис майна померлих майстрів ріжних цехів 1800—1804 рр.

Наказ магістрата до всіх цехів кінця XVIII і початку XIX вв.

Дрібні справи ріжних цехів за ті-ж часи.

Коли приглядатися до життя київоподільських цехів, то звертає на себе увагу той факт, що ті цехи, про які ми маємо відомості, не були одним суцільним колективом, а ніби то склалися з головної спілки й кількох дрібніших; цей розподіл виразно виступає в таких цехах: рибальському, різницькому, шевському, кравецькому, перепечайському, ткацькому.

Рибальські курені, спілки, на які розподілялися рибалки на Київщизі, були безперечно старіші від цеху, вони утворилися тоді, коли рибалки почали ловити рибу неводом, бо ловля риби неводом і був той ґрунт, на якому рибалки об'єднувалися в курені. Не маємо вказівок, чи по інших цехах такі відокремлені спілки ремісників були старіші від самого цеху, але це можна припустити тому, що основи для їх існування, технічні, територіяльні або які інші, були очевидно більш життєві, ніж підстави цехового об'єднання, що було накинута ремісникам зовні. Ці спілки не тільки не зникли, не розтанули в цехові, коли він з'явився, але продовжували існувати поруч із цехом, і при кінці XVIII в. і на початку XIX в. мали своє окреме життя, що вилялось у певні форми. Зовсім можливо, що в де-яких цехах такі спілки утворилися пізніше цехів, але це також доводить, що цехові форми об'єднання не вповні задовольняли київських ремісників, і вони шукали більш життєвих форм для своїх спілок.

Форми цих спілок, оскільки можна спостерігати їх по тих небагатих матеріялах, що ми маємо, були двох типів. Перше, об'єднання на технічній основі, як рибальські курені (про них докладно буде далі); вони були остільки своєрідні, що не мали нічого спільного з цеховими формами. Друге, спілки, що утворилися на територіяльній ґрунті: досить великі віддалення в Київі не дозволяли всім ремісникам Київіа жити одним спільним життям.¹ Вони тільки хотіли бути подібними до цеху й копіювали у себе цехові форми життя. Маємо приклад такої спілки шевської на Печерську на початку XIX в. Вона мала своє сукно і мари, приймала участь у похороні своїх і чужих, приймала нових членів, збирала капітал, який позичала за відсотки,

¹ Може, були й ще які підстави крім територіяльних для існування цих спілок, наприклад, незручність дуже численних цехів.

мала свою прибутково-видаткову книжку (може з вимоги магістрату, який хотів краще слідкувати). Одним словом все було, як у справжньому цехові; хоч офіційно ця спілка вважалася підлеглою цехові, але все це вона виконувала зовсім самостійно й тільки раз маємо запис, що якісь гроші вона віддала цехові. Можна гадати, що й інші такі спілки—шевські, кравецькі, перепечайські та інші—було утворено на цей зразок. Кожна така спілка мала свого окремого старосту, якого раніш мабуть обирала сама спілка, а при кінці XVIII віку—цех.¹ Де-які спілки (а може й усі) мали свій власний двір на зразок цехового (ткацька на Куренівці, перепечайська на Приорді 1804 р.). Об'єднання їх з цехом виявлялося у тому, що вони мали разом бути присутніми на відомих маковейських та богоявленських церемоніях і на виборах цехмістра. Такі спілки були при вказаних вже цехах на Старому Києві, Печерську, Куренівці, Приорді, Сирці. Так само життя затримувало стародавні форми спілок ремісників, або утворювало їх по-за цехом, форми офіційні якого не завжди задовольняли київських ремісників. Звичайно, що це не відкидає того, що де-які цехові форми прищепилися до життя міщан і збереглися до найпізнішого часу.

Цеховий двір, необхідна приналежність цехів і гордість їх, мав мету свого існування бути місцем об'єднання ремісників, але наприкінці XVIII в. на Київщолі ми бачимо, що цеховий двір перетворився на засіб добування грошей. Там будують все, що можна використати: крамнички, шинок, свічарню, нові хати, щоб здавати їх за гроші. Куди-ж ідуть гроші, що має цех від цих комерційних справ? Знову-ж на поширення цехового нерухомого майна. Коли грошей збиралося досить, купують сінокіс, город, двір, в якому знову починають будувати. Частина грошей виходила й на підтримання основного цехового двору й по де-яких цехах на необхідні для ремесства приладдя. Так, по всіх цехах витрачали на крамнички, де продавалися вироби ремесства, а по де-яких на спеціальні потреби, як, наприклад, бойні у різницькому цехові, сажавку у рибальському цехові. По де-яких цехах, де господарство велося добре, цехове майно за короткий час помітно побільшується (так в рибальському цехові, про нього докладно буде далі). При цьому треба додати, що майже завжди досить великі гроші лежать мертвим капіталом, а частину їх позичається на $\frac{1}{2}$ %.² Виникає запитання, хто найбільше користувався з цього широкого господарства цехового, чи давало воно якусь користь окремим ремісникам?

Цехова старшина, що головним робом господарювала, хоч із «согласія всієї братії», як цього вимагала цехова конституція, іноді фактично робила лише по своєму власному розумінню й можна думати, що згода всієї братії часто була тільки звичка формула. Але все-ж таки широко зловживати цеховим господарством цехова старшина не могла. З одного боку вона була дорічна, а з другого при кінці

¹ Офіційне його завдання на початку XIX в. було збирати подушне й дим виправдувалося його існування.

² Дивись таблиці при кінці.

цього року мусіла відчитуватися перед своєю братією і представниками магістрату, що були присутні при річних рахунках по цехах.

Окремі робітники, за все, чим користались, мусіли платити: крамнички наймали за чималі гроші,¹ позичали гроші за добрий відсоток (до 10⁰/₀), як ставили хату на цеховій землі—то платили цехові куничне. Здається, що робітники мали гордість належати до заможного цеху, а матеріальної користі від скарбів цехових не мали.

Хоча заможні цехи витрачали порівнюючи великі гроші на ралець «маїстратовим панам», але це не захищало робітників цих цехів від великих поборів з боку магістрату, хоч і пропонувалося збирати їх «нечуждствительно»² (1803 р.); навпаки, заможні цехи й платили більш. Але де-які витрати на магістрат робили й з загального цехового капіталу³ й крім цього на де-які статті, що мали значіння для всього цеху in corpore. Так, по старовинному звичаю цехові гроші витрачали на офіри на церкву; але при кінці XVIII в. ці жертви обмежувалися ставниками по де-яких церквах та свічками для братії, коли цього вимагав церковний ритуал, та й то здається не по всіх цехах. Та ще кожен цех давав 5 карб. на якусь міську церкву по височайшому указу 1766 р. Також з загальних церковних сум малося справляти такі цехові речі, як корогва, сукно, то-що, а ще й прикрашати цехову горницю. Але по де-яких цехах на корогву та інші речі збирали окремо «доброхотні даїня» (кравецький цех, кінець XVIII в.). Всі ці загальні цехові витрати були порівнюючи дуже невеликі.⁴ Так що виходило, наче-б-то цехові капітали, а разом і нерухоме майно існували an sich für sich, себ-то щоб підтримувати самих себе й свій невпинний зріст, як це було по заможних цехах. А що до братії, то цехове майно й капітал тільки задовольняли їх гордість, але майже не приносили окремим ремісникам, та й усьому цехові, реальної користі.

¹ Цифри будуть далі.

² За зразок таких поборів, що брав магістрат з цехів.—краще сказати, з цехових ремісників,—можуть бути гроші на пожежну команду й її утримання (1804 р.). Одночасно ремісники всіх цехів мали виплатити 500 карб., які магістрат розклав по цехах так: кравецький—50 карб., кушнірський—70 карб., шевський—85 карб., ковальський 70 карб., ткацький—20 карб., іконописний—5 карб., серебрян.—5 карб., перепечайський—15 карб., рибальський—60 карб., різницький—60 карб., бондарський—25 карб., ганчарський—10 карб., крамарський—20 карб., цилюрницький—5 карб. і музичний—нічого. Невісно, після якого принципу робили розкладку: чи заможності цеху, чи кількості майстрів. Ці виплати цехмістри мали розподілити поміж майстрами. Крім цих виплат цехи мали утримувати 3 брандмейстера в кожній часті (було 4 часті) й по одному сторожу і справляти та підтримувати потрібне приладдя до пожежного поїзду.

Интересний тот факт, що музичний цех нічого не платив, так само і в естрі подушного на той же рік музики не платять. Можна це тільки з'ясувати тим, що музикани дорожили, їх було мало: 1804 року в міській капелі було тільки 16 чоловіка, коли їх мусіло бути 24. Цього-ж року шукали по всіх цехах хлопчиків-сиріт здібних до музики, щоб підготувати з них музик до капелі, але таких не знайшлося, про що повідомив магістрат міський капелмейстер Тихоновський.

³ Коли бургомістр Семен Балабуха їздив 1783 р. до Петербургу, то на його проїзд тоді давали всі цехи (ганчарський цех дав 20 карб.).

⁴ Дивись таблиці.

І парешті багате перухоме цехове майно використовував магістрат; наказано всі прибутки з цього майна передавати до загально міських прибутків, а цехам було заборонено розпоряджатися цими прибутками (1807 р.). Це було зроблено не відразу: магістрат, наглядаючи за прибутками в цехах, що-далі то більше втручався в господарство, а головне— все більші побори накладав на цехи й парешті рішуче наклав свою руку на більш прибуткову статтю.

Не маючи матеріалу, щоб докладно розбиратися в відносинах магістрату з цехами, який на початку ХІХ в. дріб'язково втручається в цехове життя,¹ вимагає, крім грошей, на міські роботи цехових майстрів, іноді і не по їх фахах,² значачимо два випадки вирішення цехових справ магістратом.

До бондарського цеху належали всі майстри, що обробляють дерево. В 1772 р. магістрат приєднав до цього цеху мельників та байдачників, які обшивають дуби; вони всі мали поєднати бондарський цех, а хто-б не поєднав, а продовжував робити, то такий мав платити 10 карб. до скриньки братерської. Це об'єднання, очевидно, було нежиттєве— що мали спільного мельники й бондарі та теслі? Так само й ті, що робили байдаки та обшивали дуби—можна гадати—не завжди мали це за постійне ремесло. Зрозуміло, що хоча цех кілька разів повідомляв їх, але вони одмовилися єднати цех. Але й бондарський цех не дуже клопотався про це, бо це не дуже обходило його; і тільки 1799 р. цех надумався повідомити магістрат про те, що мельники та байдачники навіть не з'являються в цех. Цей магістратський наказ був настільки штучний, що навряд чи сам магістрат міг провести його в життя.

Складніша річ була з перепечайським цехом. При кінці 70-х років ХVІІІ в. перепечайський цех звернувся до магістрату з проханням підтвердити його монополію на продаж хліба, що й зробив магістрат, забороняючи продавати хліб, не поєднавши перепечайський цех за 3 карб., а цех мав наглядати за всіма перепечаями. Але тут піднялися 4 старіших кітвських цехи: кравецький, куннірський, ткацький і шевський. Вони показували привілеї польських королів Сигізмунда ІІІ 3/І 1591 р., Владислава ІV 20/І 1634 р., де дозволялося жінкам майстрів цих цехів некти хліб і продавати без коляди й волочебного. Ці цехи доводили, що й тепер їх жінки на підставі цих привілеїв мають продавати хліб без усяких зборів. Магістрат згодився з ними й дозволив їх жінкам з пом'янутих цехів торгувати хлібом, не єднаючи перепечайського цеху, але все-ж таки всі перепечайки мали підлягати перепечайському цехові що до контролю за якістю хліба. Коли-б хліб випікався недобрий і вони-б не слухалися цеху, цех мав скаржитись магістратові. Перепечайському цехові не було чого робити, як згодитися з цим неприємним для нього наказом магістрату.

¹ Наказ про записи грошей по книжках, що робилося для того, щоб легше було слідкувати за прибутками (1720 р.); наказ про вивіски, що мусіли мати всі майстри по зразку, що дасть магістрат (1798 р.).

² Ганчарів 1790 р. викликали «для издѣлія въ будвахъ сторожей кампнов», а раз з ганчарського цеху—до мосту міського дніпровського.

Маковейська та богоявленська церемонії, що грали таку важливу ролю в житті кївноподільських цехів, повно описані В. Прокоповичем в статті «Київська милиція». ¹ Тут можна подати тільки кілька дрібних рис до цього опису.

На цих щорічних церемоніях присутніми мали бути всі цехові майстри; хто-б не явився, то платив невелику грошову пеню до скриньки цехової (від 15 до 50 коп., 1788—1791 рр.). Приблизно того часу в цю справу почав втручатися магістрат; мабуть він гадав, що цехи не досить уважно ставляться до обов'язкової присутности своїх майстрів, і 1794 р. розіслав по цехах наказ, щоб всі цехові були присутні на маковейській церемонії, а хто-б не був, то цех має сповістити магістрата; так само цех мав обов'язок сповістити про тих своїх майстрів, у кого був якийсь непорядок в одежі, або в зброї: треба було, щоб кожний мав рушницю, ладунку і шаблю. Також було наказано «командиру іменитому громадянину» Григорію Радзицькому подати відомості о «неявившихся 1/VIII на церемонію водосвячення реестровые корогвы товаришахъ». На перший раз всі ті, що не були присутні, пішли сами прохати пробачення до магістрату й їм пробачили «на перший раз». А далі кожний, хто-б не явився, мав платити 2 карб., а другого разу—5 карб. та 3-го разу—10 карб. А коли-б ще і далі уникав, то підлягав суду. Надалі, що-разу цехмістри і «командир» мали подавати відомості про «неявившихся». Мабуть магістрат рахував, що цех недбало ставиться до своїх майстрів, і хотів підтягти їх.

Після церемонії міщане мали право стріляти цілий день, але бували такі нетерплячі, що, не дїждавшись самої церемонії, починали стріляти в цеховім дворі; за такий непорядок платили пеню до цехової скриньки (кінець XVIII в.).

Крім щорічних постійних церемоній на Маковей і хрещення бували подібні церемонії з приводу випадкових подій. Так, 1786 р. 19/VII, коли відчиняли на Кївноподолі «Управу благочинія», то була призначена церемонія на зразок звичайних: всі цехи з цехмістрами, з своїми знаками і корогвами мусїли ставати, починаючи від магістрату до собора Успенія й далі до комор; шикувалися по обидва боки улиці; коли-б не хватило місця,—то далі за комори вздовж вулиці. Гармати мали стояти на майдані коло Успенської церкви. Цехмістри і цехові мають бути в церемоніальнім убранні, цехові корогви в порядку. О 7-й годині всі мали бути на своїх цехах, а о 8-й—на площі коло магістрату. Такий наказ дано було по цехах. В 1796 р. 28/VI була церемонія з приводу роковин полтавського бою; знову розіслано було наказа по цехах бути всім цеховим при рушницях, шаблях і ладунках, з патронами навіть, по цехах о 6-й годині. На початку 8-ої—перед магістратом і о 8-й, з міською музикою з «іменитим громадянином» Олександром Островським на чолі, один цех за одним мав іти до Софії на Старий Кїїв. Вислухавши молебїнь, «таким же порядком, щоб все

¹ Наше минуле, № 1.

було благопристойно», повернутися до магістрату. В 1802 р. 15/IX посвячували капличку на Хрещатку й на тій церемонії мали бути, як звичайно, всі цехові майстри. Після церемонії майстри розходилися по своїх цехах і там закусували й випивали.

Рибальський цех на Київщизині 1767—1807 рр.

З давніх давен на Дніпрових берегах стихійно утворилися рибальські курені, спілки, що мали на меті ловити рибу неводом, бо техніка цієї ловлі вимагає об'єднання певної кількості рибалок. Коли цехове об'єднання було накинато рибалкам, курені не тільки не зникли, але продовжували жити й розвиватися поруч з цехом, як уже про це говорилося. Форми цехового об'єднання, занадто загальні й чужі, не могли замінити цих своїх спеціальних форм, що їх утворило саме життя. І тому не дивно, що цех не тільки не знищив курені, але вони зберегли свою самостійність у всьому, що торкалося самого рибальського ремесла.

У другій половині XVIII в. і на початку XIX в. курені рибальські мали такий своєрідний устрій. Кожний курінь мав свій невід, який був головним звязком рибалок. З одного боку, щоб пустити його в діло, треба було певну кількість рибалок, до 10, а з другого й грошей треба було дати за нього багато, до 150 карб. (1804 р.),¹ що було не під силу одному рибалці. На невід складався увесь курінь, і він був власністю куреня, а не цеха, як і все рибальське начиння. Крім невода на Дніпрі вживали ще: жаки, бредень, сітку, волок. Ці речі коштували дешевше: за сітку треба було дати 10 карб., за бредень 5 карб. (1804 р.).

На чолі куреня стояв отаман рибальський, що його обирав був курінь, а «наставляв», себ-то затверджував цех. Це мусіла бути розумна, енергійна людина, що добре розумілася в рибальстві. Під час ловлі отаман розпоряджався всім і призначав кожному учасникові його обов'язки на якийсь час. Якби хто з рибалок не міг чомусь виконувати цих обов'язків, то мусів задалегідь повідомити отамана. В 1804 р. на Київщизині було 5 куренів, кожний мав коло 20 чоловіка, з яких 10 тягли невода, решта ловили рибу иншим приладдям². Мабуть вони мінялись через якийсь час своєю працею. Звичайно, що в курені приймалися рибалки «по настоящемъ изученіи и знаніи въ искусствѣ рыболовлѣ».

Не завжди рибалки тягли невід сами; на початку XIX в. вони за гроші наймали робітників, що допомагали їм. Витрати куреня на рибальське начиння та робітників доходили до 500 карб.³ (1804 р.). До цих витрат цех не мав ніякого відношення.

¹ На невід треба було 23 волоки; у половині XVIII в. за волок треба було дати 3 карб., значить невод тоді коштував 69 карб. Може ще треба було додати щось, щоб з'єднати волоки (Архів Видубиц. ман. 1752 р.).

² У другому разі сказано, що у курені було по 50 чоловіка, мабуть число мінялося.

³ Ця цифра здається завелика; документ про ловлю риби, з якого вона взята, написав малолітній чоловік - може він помилився.

Із своїми непорозуміннями що до ловлі рибалки зверталися до цеху, як до установи, що мала право суда; ценою платили до цехової скриньки.

Найгарячіший час для ловлі риби буває на-весні, під час так званих «нерестів», коли йде риба; рибалки зазначали цей час від 15/III до 26/IV, коли не можна було й хвилини прогаяти. Тому рибалки виселялися в курені на берегах Дніпра, звідкіля їм було зручніше орудувати. Цей час давав найбільший прибуток; ловля продовжувалася й літом, але риба не ловилася вже в такій кількості.

Київські рибалки ловили рибу вгору по Дніпрі до хутора, що звався Муравка, й униз до міського дніпровського мосту. Ця частина Дніпра була як би монополізована київподільськими цеховими рибалками; з княн ніхто крім цехових рибалок не риболовив,¹ а сторонні рибалки, що оселялися на Київподолі або поблизу, єднали цех. Риба на початку XIX р. ловилася така: щука, лящ, язь, окунь, линь, карась, судак, подуст, рибець, верезуб; це була звичайна риба, що ловилася найчастіше; рідше ловилася: кляпець, синець, головень, сом, менюк, бобир, йорш, морена, сплотва, боблиця, густіра, укля, а також черепахи й раки.

«Рыболовна промисль» у широкому розумінню вимагає не тільки уміння наловити риби, але й зберегти її, особливо ту велику кількість, що дає весняний улов. Київподільські рибалки робили запаси рибні дуже примітивно: невелика кількість солилася в бочках² тільки для свого споживання, солону рибу нікуди не вивозили на продаж. А звичайно рибу, що ловили для продажу, зберігали в коритах, які стояли у цеховім дворі, та в сажавці, що зробили її досить пізно (1791 р.). Була ще й льодовня у цеховім дворі.³

Наловивши риби, рибалки везли її продавати у цеховий двір, де були рибні крамниці. Справжні рибалки, що кохалися в своїй рибальстві, поспішали продати рибу огулом і повернутися скорше до Дніпра до любові праці. Але знаходилися й такі, що з охотою бралися за торгівлю, майже кидали рибальство і постійно «седили» в своїх крамничках, де продавали рибу вроздріб. Крамнички, які цех винаймав окремим рибалкам, знаходилися в цеховім дворі й по-за двором. Купували рибу ці перекупки-рибалки в цеховім дворі, під контролем цеху; перекуп на дорозі заборонено, за це була пеня.

Як було сказано, рибалки мали справляти й підтримувати своє рибальське начиння по куренях та де-коли й наймати робітників, на що витрачали чималі гроші. Але й на цех, відколи він з'явився, треба було віддавати гроші на цехові потреби. Дніпро, як видно, добре годував своїх рибалок, бо в них знаходилися гроші й на те й

¹ Так показали отамани 1804 р.

² Ця кількість солоні риби була остільки невелика, що на офіційне записання, як зберігається риба впрок, рибалки київподільські відповідали, що зовсім не зберігається: не солиється, не в'януть, не заморожується.

³ До фаху рибалок відносилось вміння приводити до ладу стави, копати пові, щоб ловити рибу.

на друге; по малу цех придбав свій двір, а далі й інше нерухоме майно; що далі, то це цехове господарство поширювалося з своїх власних прибутків, як побачимо; а все-ж таки і пізніш рибалки мусли давати на цех.

Що до господарства цехового, то всі справи вирішувались на повних сходках всією братією, але багато залежало від здібностей та бажання виконувачів. Знайшлися і тут рибалки, що прикріпилися до двору, вели тут господарство й вели його добре: господарство поширювалося, майно побільшувалося. І в другій половині XVIII в. господарство в рибальському цехові було велике й складне й приносило чималий прибуток.

Таким робом життя цехових рибалок розподілялося поміж Дніпровими берегами й цеховим двором. Частина цехової братії були рибалки фахівці, що жили коло Дніпра в куренях, захоплені своїм рибальством, що навчало їх любити й розуміти природу, а друга частина вже одірвалася від ріки й природи, торгувала, купувала й будувала в цеховім дворі й мабуть за ціле літо не мала часу поїхати за місто половити риби, бо вся головна господарча праця теж провадилася влітку.

Крім справжніх рибалок, що ловили рибу на берегах Дніпра, працювали ще й перевізники, ті, що возили по Дніпрі. Вони теж мусли добре розуміти дніпровські звичаї, але їх ремество малося за мислече, як рибальське. Приймали їх до цеху сами рибалки, але магістрат, який завжди підходив до цехових справ дуже формально, не хотів виконати бажання рибалок і признавати їх товаришів-перевізників цеховими майстрами (1791).¹

Та частина цехової братії, що господарювала та працювала, була осіла, але справжні рибалки здебільшого легко міняли своє житло; почасти до цього привчало само рибальство—рибалка постійно шукає місцевостей, де краще ловиться риба.

У рибальських куренях рибалки легко об'єднувались й легко розходилися, коли обставини їх до цього примушували, тут не треба було ніяких формальностей. Вступаючи в цех, рибалки виконували всі цехові вимоги, але теж досить легко кидали його. Постійно в цех записується досить велика кількість рибалок і постійно частина їх розходиться.²

Видно, риболовити коло Києвоподолу, не записавшись в цех, навіть короткий час, не можна було. Як досягав цех того, що всі, хто працював навколо Києвоподола, єднали цех—не знаємо. Цього вимагали якісь життєві причини, у всякому разі сами формальні накази магістрату цього-б зробити не могли, як ми вже бачили на прикладах.

¹ Не хотів магістрат брати з них подушного.

² Починаючи з XIX в. частина рибалок розходилася напів з дозволу: брали дозвіл виїхати на покорм («покормежну») навіть за порукою когось, але частина, виїхавши, вже мабуть не поверталася. Виїхали так: 1800 р.—31 чол., 1801 р.—42, 1803 р.—44.

Ті рибалки, що розходилися й не поверталися, завдавали багато клопоту, а також витрат цехові—цех мусів за них платити подушне, поки їх офіційно не було викреслено.¹

За 11 років (1767—1777 включно) вписалося в цех 251 чолов., за 10 років (1789—1797 включно) вписалося в цех 193 чоловіка,² а 1801 р. в цехові було тільки 75. За 4 роки (1800—1804 включно) вписалося ще 49, а 1804 р. було майже 100 цехових.

Що до соціального стану, то ті 193 чоловіка, що вписалися 1788—1797 рр., розподілялися так:

	чол.	%
Київських міщан	80	41,45
Польських виходців	62	32,12
Сільських виходців	14	7,25
Скарбових селян	21	10,88
Київських кушців	2	1,04
Молдавських виходців	2	1,04
Невідомих	12	6,22
	193	100

З цієї таблиці видно, що не менше половини цехових було з сторонніх людей, не киян.

Єднаючи цех, як водилося, вносили до братерської скриньки гроші (від 2-х до 15 карб.). Цей внесок був обов'язковий, але були й такі рибалки, що єднали більш ґрунтовно, як говорилося: з кунцею,³ оксамитом,⁴ почесткою й кануном:⁵ «настояще учинилъ, Богу и братіи поклонилъ» (1768 р.).

Це все обіцялося, вписувалося до книг, але не все відразу вносилося; що все буде виконано, ручався хтось з гідних віри рибалок. Але й це не помагало. Що-року під час підрахунку грошей великі суми зоставалися «недоправки за поєднання» й за канунниками. На початку XIX в. ці недоправки зникають чи може їх перестають записувати.⁶

Самого внеску за поєднання до братерської скриньки зараз вносилося тільки колю третини (1789—1795 рр.). Але бували роки (1792), коли внесено було менше 17%. Чи всі виплачували решту грошей, невідомо. Дуже рідко зустрічаються записи, що той, хто поєднав цех, віддав останню частину (4—5 записів на початку XIX в.). Гроші за

¹ 1788 р. цех заплатив 70 карб. за «безвѣстно изшедшихъ»; 1794 р.—86 карб. 33 к.; 1795 р.—176 карб. 52 к.

² Мабуть тут вписані ще не всі ті, що поєднали цех: по двох вписних книжках числа не завжди збігаються,

³ Мабуть гроші за землю, якою користувався цех.

⁴ Мабуть гроші за корову, або сукно.

⁵ Той, що єднав, мав улантувати цеховий канун, а гроші за нього віддати у цех

⁶ Ці недоправки за поєднання й за канунниками записані майже завжди разом з грошима, що роздавалися по обліках, себ-то випозиченими грішми; 1771 р. на 2-х канунниках недоправки—13 карб.; на одному—1 крб. 24 к. Дивись таблиці пробуктів при кінці.

поєднання були незначна частина прибутків, головна частина була гроші за найом двора й крамниць. Але й був ще досить великий прибуток—це з позичкових грошей. З прибутків цех збирав чималі гроші й, як видно, не завжди міг, або краще—ввів їх використувувати—завжди в цехові був мертвий капітал; частину цього капіталу цех позичав на 10⁰/₀.¹ І цей капітал побільшувався, хоча двір і взагалі нерухоме майно потребувало завжди ремонту, і на його витрачувалось досить грошей (дивись таблиці прибутків і видатків при кінці).

При самому кінці XVIII в. цеховий двір рибацький мав такий вигляд. Цей двір був обведений навкруги барканом з планиць, з воротами, що замикалися залізними засувами й колодкою, на залізних п'ятках. Увесь двір був вимощений деревляним помостом з пластин, якій був недешева річ.² Перед цеховим ганком був окремих дощатий місток. У дворі стояли корита для риби, від яких зроблені були ринви, щоб спускати воду; також були ясла для коней, що привозили рибу. Будинки всі були криті драпиною. Цехова хата була рублена, на помості, знадвору мазана, з ганком, що виходив у двір. Вікна скляні, двері й віконниці на залізних завісах; віконниці були з прогоничами, які всувались у дірочки, що були зроблені в стінках, а для дірочок були затички, щоб не тягло звідтіля. У цеховій хаті знаходилася цехова горниця, найпочесніше місце, де заборонялося лягати й сваритися, і навіть той, хто стукнув кулаком по столі в цій горниці, мав платити пеню. На її прикрашення було видано багато грошей і праці: стеля була побілена, стіни оббиті шпалерами, поміст помальований, груба із зелених кахоль, до яких додані були кахлі «борщового» кольору. У цій горниці зберігалась найцінніша цехова річ—цехова гордість—корогва. У рибацькому цехові 1791 р. справлена була нова корогва; грошей на неї не шкодували. Вона була з зеленого штофу, посередині якого був чотирьохкутник із жовтого штофу; навкруги вона була обкладена лиштвою з сукна й обшита шнуром. Кравець пошив її за два карб., сницяр зробив дерево за 70 коп., а іконописний майстер Кирило Атаманович розмалював її, за що дістав 55 карб. Крім корогви було ще зроблено дерев'яного хреста й дві копії, що носилися в урочистих випадках разом з корогвою. Це все коштувало 95 карб. 38 коп.

У цеховій горниці ще переховувалися: книжки, цехова печатка (що за неї дали були 35 к. 1789 р.), сукно цехове, посуд,³ з мосьяжевих лихтарі, що під час церемонії теж їх ношено було. Щоб важити рибу був безмен (1791 р. дали були за нього 60 к.). У дворі

¹ Дивись таблиці видатків та прибутків рибацького цеху при кінці.

² За саму деревню та обробку її дали 168 карб. 36 к. (1790 р.). Купували для цього на Дніпрі пліт з колод, які й обробляли потім для цього будівництва (про це буде далі).

³ Крім череп'яного посуду був теж цинковий (куплений в 1775 р.): великих подумисків—6, тарілок нових 15 та ин. Ще 6 срібних чарок з дарованим срібним кордем.

цеховому був ще шинок, рублений на помості, з зеленою кахлевою грубою, з окованими віконницями й дверима; під одним дахом з шинком була кухня з білою кахлевою піччю. На даху стояли дві деревляних драбини, на випадок пожежі. Необхідну для зберігання риби льодовню поставлено було по-господарському: рублена, з вікном, яма була вимощена пластинами; коло дверей був ганок. Було ще два льохи, один під повіткою, другий насипний, похідний. Ще були у дворі «каморки»—крамнички для продажу риби, з підшо'ям, шона на помості, захід під повіткою.

У дворі окремо стояла велика хата—свічарня, де робили свічки; як у всіх хатах, мабуть сіни її ділилися на дві половини—горницю і кухню; в горниці була груба з білих кахоль, в кухні груба і піч теж з білих кахоль; коло свічарні були дві крамнички для продажу свічок. У свічарні жила свічарниця, якій замовляли ставники й свічки з купованого воску.

Усі хати виходили через ганки у двір, а з крамнички виходили вікна на вулицю, через які вони торгували. Улиця перед двором теж була вимощена мостом. Всі крамнички були оковані залізом, а де-які мали щити, що ними закривали на ніч стіни з вулиці.

Крім цього головного двора цехового було ще куплено (1768 р.) другий двір за 500 карб. й поставлено там хати за 218 карб. 45 коп. Було ще поставлено дві хати з кухнею (1799 р.). Щоб будувати хати, треба було насамперед взяти дозвіл, так званий білет; за дозволом ходили спочатку до пристава і, як годиться, односили йому хліба й риби на 20 к.; потім до міського шафаря теж з хлібом і рибою; канцеляристові за те, що написав білет, давали 15 к. А за майстрами, яких треба було для будування хати, зверталися до маклера, якому теж однесли хліба й риби на 20 к.

У той час, як клопоталися про білет, заготовляли й деревню: дуби на підвалини, лати, латвини, вильчики, крокви, обаполки, дрань. Все це складалося у дворі. Самий зруб на хату заготовляли на березі: на Дніпрі, вище Подолу, купили пліт, що мав колод зо сто, спустили його до Хрещатика й тут викотили на беріг; робота у воді, хоч і літом, була важка, й коли вона скінчилася, то робітникам дали на могорич 40 карб., що траплялося дуже рідко, зайвими грішми не кидалися, за що договорилися, то те й одержували. Тут же на березі чекали тертичники з пилками-тертицями, й зараз же прийнялися за роботу—розрізувати колоди на пластини. Рахували від шнура; за кожний шнур від 15 до 18 к. Готові пластини звозили у двір. Не забували й трісок, які теж везли у двір. Коли ця праця ще йшла на березі, у дворі насипали землю під хату. Нарешті, майже через два роки (1791) хати було поставлено й тоді покликали ганчарів: для груб і печей було привезено 1200 штук паленої цегли, 1800 непаленої, посадки 20 штук, 270 штук кахоль зелених, води, глини, піску—64 вози. Ганчарі склали груби, печі й коміни. Коваль оббив двері й віконниці залізом, на що пішло 2 п. 5 ф. заліза. У такому стані хати стояли й сохли й тільки весною 1792 р. глинкували ці хати,

на що пішло 15 возів глини. Потім помазали крейдою—пішло 1 пуд. Нарешті ганчар склеп засклепив, і хати були готові.¹

Крім тих крамничок, що були в головному цеховому дворі, було ще 9 крамничок, за кожну цех брав по 15 карб. на рік (1788 і далі); були вони по-за двором на міській землі, за яку платив цех куничних 5 карб. 40 к. Ще щось цехове стояло на землі соборно-успенській, за яку цех платив по 2 карб. за рік. Як було сказано, цех мав сажавку для живої риби, її було обведено кодолою, й її можна було поділяти ливною, плетеною з лози, на частини для розподілу риби.²

Таке нерухоме майно склалося потроху від 1788 р. до 1802 р.: що-року влітку або щось будували, або направляли, й нарешті це все мало такий вигляд, як тут описано. Більша частина прибутку за те, що наймалося з майна (двір, крамнички), йшло на підтримання цього-ж майна, або на придбання нового.

Адже-ж старовинна, основна мета цехового двору був не прибуток. Цеховий двір мав бути центром цехового життя, осередком, де мала збиратися вся цехова братія, щоб обміркувати свої справи. У рибальському цехові це значіння цехового двору мало ще більшу вагу, як по інших цехах. Ті рибалки, що майже все своє життя проводили на берегах Дніпра, в де-які призначені дні, або коли їх закликали, кидали своє рибальські справи й з'являлися в цеховій горниці, щоб прийняти участь у цехових справах, довідатися, як ведеться господарство цехове, або послухати де-що й про суспільне життя.

Таким днем було 7/1, або трохи пізніше; тоді вся братія мусіла зібратися в цеховій горниці. Це був день, коли починався цеховий рік, коли по стародавньому цеховому звичаю збиралися цехмістр із своїми товаришами, ключником і всією братією. Перед ними стояло важливе завдання: обрати дорічного цехмістра, його товаришів і ключника. Новообраний цехмістр зараз же приступав до своїх обов'язків, після того як старий цехмістр із товаришами й ключником і з знатними братчиками (це звичайно, бувші цехмістри), за допомогою міського шафаря підраховували були тогорічні гроші; новообраний цехмістр із своїм ключником приймали готові гроші, обліки й недоправки. Як видно, рибальській старшині було дуже нелегко—здебільшого вони всі були неписьменні: в 1767 р. з 15 чоловіка, що вміли рахувати, тільки міський шафар Андрій Прилуцький та цехмістр Семен Шереметєв були письменні. Не вважаючи на накази магістрату (1803 р.) обирати цехмістрів тільки письменних, що не

¹ Вирахувати, скільки коштувало поставити ці дві хати, важко тому, що деревню на хати мабуть купувалося задалегідь і скільки саме пішло—не видно—безперестанку купується різне дерево, а на що саме, не видно. Без деревні на хати приблизно витратили 150 карб. Таку роботу, як глинкування та обмазування, робили поденники.

² Коли копали сажавку (1791 р.), за щось було внесено до міської скарбниці 22 карб. 60 к.: ці гроші було заплачено або за право копання, або за міську землю, на якій копали сажавку.

п'ють і не шинкують горілкою, 1805-го року і 1807 р. бачимо в рибальському цеху неписьменних цехмістрів, та не рідко це бувало й по інших цехах—ніде було взяти письменних людей. Але хоч і не письменні люди, вони вміли добре рахувати, і рахунки завжди сходилися.¹ Писаря не обирали, а наймали за гроші. У рибальському цеху немає відомостей про писаря: записує або сам цехмістр, або інший (початок XIX в., маклер Ничипор Дибаленко).² Писання особливо побільшало з 1801 р. Цехові треба було мати такі книжки: для запису «старих» майстрів, себ-то тих, що виконували всі обов'язки цеху, а головне добре розумілися «в рибальському промислі, або рибальському мистецтві». Такі книжки було заведено в двох примірниках: в одній записувалося по роках єднання й у другій по алфавиту імення тих же самих майстрів. Була ще книга для запису тих, хто платив пеню. Був «журнал о видачѣ свидѣтельств на покормѣжную». Були само собою і прибутково-видаткові книжки. Крім цих постійних записів приходилося часто відписуватися на різні запити магістрату. Іноді в магістраті збиралися всі цехмістри, і їм читалося наказа, але пізніше всі ці накази розсилалися по цехах, де цехмістр мав зібрати всіх майстрів і прочитати їм наказ.

Але повернемося до виборів цехової старшини. Цехмістр, ключник і товариші обиралися на рік.

Коли цехмістр із ключником приймали гроші, то разом їм передавалися й ключі від скриньки, один цехмістрові, другий ключникові³. Коли цехмістр добре вів свою справу, то іноді його обирали й надалі. Так, Заволока був підряд 3 роки (1769—1771) і пізніше ще один рік (1782). Цехмістр Кирило Щербаль теж був три роки (1775, 1776 і 1780). За ключництво вносили 10—15 карб., здається, вносили ті, що хотіли, щоб їх обрали на ключника.

Ці виборні посади були почесні й платні за свою працю не одержували, але братія мусіла їх шанувати й на сходках не перечити їм.⁴ Один з товаришів цехмістра (їх було два) на початку року одержував від цехмістра 20 карб. (1788, 89) і 50 карб. (1794) на дрібні витрати; справоздання за ці гроші немає. Дві посади у цеху були платні, це маклер—«посредникъ по отыскиванію работы», що помагав і тим, кому треба було щось зробити, й тим, що сами шукали роботи. Так з'ясовано його обов'язки у законі 1801 р. про ремеслові правління. Це посада, що обов'язково мала бути в цеху по наказу магістрата, але оскільки маклер був потрібний цехові—з наших матеріалів не видно. Мав він на рік 12 карб. (1788), 20 карб. (1795) і 30 карб. (1802).

¹ Тільки одного разу в ганчарському цеху записано, що бракувало 1 карб. (1783 р.).

² У ганчарському цеху найняли писаря, але він не подобався братії й йому за один раз дали 50 к., а цехмістр мусів шукати іншого (1792).

³ У різницькому цеху старий цехмістр давав новообраному за ключ 1 карб., також і ключник давав за ключ новообраному 50 к. (1802).

⁴ За погане поводження виборного з цехової старшини лишалося права обрання надалі.

Постійну платню ще мав «молодший», якій зветься ще й «роз-сильним», назва, що з'ясовує його обов'язки. Платня йому була 11 карб. (1788—97).

Ця сходка для рахунків була ділова, й коли бувала закуска, то скромна, тільки коли рахунки продовжувалися дуже довго і не на самих виборах. Слідуюча постійна сходка була в прощальну суботу (перед масницею), так звана «прощальна сходка»—це були поминки помершої братії. У цехову хату запрохували священника, що правив там парастас. Витрачали на це 50 карб. (1795), 28 карб. (1796). 14 карб. 50 коп. (1802).

На великдень братія сходилася в цеховій хаті похристосуватися. На святу неділю кучували клечення й трави, щоб прибрати цехову горницю. 9-го травня від Миколи Доброго приходив священник з хрестом. На Петра й Павла знову поминали помершу братію й бенкетували. Гроші на обід витрачали такі: 32 карб. 30 к. (1795), 30 карб. 64 к. (1796), 15 карб. 60 к. (1788), 25 карб. 65 к. (1802). Перед цим обідом теж правили парастас. На другий день після бенкету головні розпорядчики все приводили до порядку, а разом похмілялися.

I/VIII—найбільш урочистий день для всіх цехів—була маковейська церемонія. Після церемонії заходили до цехової хати відпочити, а разом випити, але на це не витрачали ні багато часу, ні грошей (2 карб.—1791 р., 64 к.—1794 р.)—бувало вже пізно.

На різдвяних святках заходили іноді кілька разів до цехового двору вітати зі святками один одного, разом випивали, але це не мало урочистого характеру.

Нарешті хрещенська церемонія; останній раз за рік збиралася братія після церемонії закусити й випити, священники приходили зі святою водою. А на другий день настав новий цеховий рік.

Крім цих постійно зазначених сходок бували ще випадки, коли вся братія мала бути присутня на похороні хоч свого братчика, хоч зі сторонніх, але тоді, коли цех приймав участь в похороні. Також на сходках, коли вирішувалося питання, важливі для всіх, господарські справи, коли читалося наказа магістрата, «судили суд» над кимось з братчиків. Такі сходки звалися повними і постанови вносили від імені всієї братії. Приходячи на таку повну сходку, кожний братчик мав дати кілька копійок «збірних шагів» до скриньки братерської. Рідкі були випадки, коли улаштовували бенкета, не призначеного для цього часу; так, 1802 р. був урочистий обід, на зразок зазначених, випадково на Стрітіння.

Дрібні непорозуміння поміж рибалками розбирав сам цех і накладав кару, яка була звичайно грошова. Коли хто з рибалок із справою, що їй мав право судити цех, себ-то не кримінальною, звертався, минаючи цех, до магістрату, то це була образа цехові in corpore. Цех розбирав такі справи: невиконання громадських обов'язків, нечемне поведження, неправильна торгівля, невиконання цехових чи магістратських постанов. Коли справи були важливі—сходки були новні, себ-то всі братчики мали бути присутні.

Чим далі, тим більша ставала залежність цеху від магістрату й треба було вміло підтримувати добрі відношення з ним. Цей обов'язок лежав на цехмістрові та його товаришах. Як тільки було обрано дорічного цехмістра, то він разом із старим ішов до віїта об'явитися; звичайно несли хліб та пожиток свого ремесла—рибу, яку купували у когось із братчиків за цехові гроші (1788 і пізніше). По стародавньому звичаю на Великдень і Різдво цехмістр із товаришами також ходили з раледем до «магістратських панов», на ралець несли хліб і рибу, а на Великдень ще й писанки, щоб христосуватися з панамі.¹ Пізніше, як завелася поліція, то носили на ралець хліба й риби й часному приставу (60 к.—1802). Бували й несподівані випадки, коли треба було виявити свою пошану, напр., приїхали магістратські пани: Лакерда й Радзицький з Петербургу—треба було їх з приїздом привітати хлібом-сіллю і рибою, а разом і почуть, що вони привезли новенького² (1791 р.). Або віїта зробили колезьким ассором—теж треба було вітати хлібом і рибою (1792). Так уже завелася, що при всіх зносинах із магістратськими панамі несли хліба й риби, ніби то добровільно. Але бували випадки, коли мабуть ця риба вимагалася: на богоявленську церемонію однесли кухмістрові військового губернатора риби, на що «пропало», як говорить цеховий літописець, цехових грошей аж 7 карб. 40 к. (1797 р.). Тим більш приходилося щось нести, коли йшли з проханням до магістрату; але очевидно у рибальської старшини цехової все йшло рівно з цього боку й тільки одного разу записано, що ходили до магістрату з проханням, щоб удержали подушне за перевозників, і однесли хліба й риби на 50 к. (1802).

Рибальський цех не забував стародавнього звичаю цехового: про те, щоб «сві́ча вь церквѣ божой горѣла». Одним з перших видатків при початку року була покупка воску; купували пудів з півтора, а то й два; свічарниця тут же, у свічарні, у цеховому дворі сукала з нього свічки, за суцання платили від 1 ф. воску.³

«Про души помершихъ братівъ» своїх цех дуже клопотався, це була головна основа, на якій підтримувався зв'язок із релігією й церквою, як не брати на увагу тих ставників, що віддавалося церквам. Але як ставники робилося головним чином за-для нихи цехової, так і поминання виливалося у форми щедрих поминальних обідів для братії. Ще крім цього цех мав свій синодик у якійсь церкві, до якого купувалося свічки й по ньому поминалося братія, коли це належало по церковному календарю.

Так і йшло життя у другій половині XVIII р. і на початку XIX в. у рибальському цеху на Київнополлі. Метою існування цеха здавалося цехові господарство та поширення цехового нерухомого майна. Цехова братія, що завідувала цим господарством, не задовольнялась

¹ Писанки купували; були жінки, що спеціально готували на продаж писанки. Витрачали на ралець 5 карб. 27 к. (1791), 8 карб. (1802).

² Витрачали 2 карб. 80 к.

³ Ціни дивись таблицю.

тим, що є, і намічала такі плани: 1800 р. на повній сходці вирішили розкидати свічарню і дві крамнички біля неї «занегодністю»,¹ на її місці поставити нову цехову хату, де була-б цехова горниця, на кам'янім фундаменті, а стару цехову хату наймати для прибутку. Гроші на нову хату вирішено брати з тих, що цех одержує за двір, а недостачу позичити й віддавати частинами разом із відсотками з тих же дворових грошей.

Може замисли були дуже широкі, а може й люди вже не ті стояли на чолі цеху, але тут відразу цю справу спіткали невдачі, яких раніш ми не бачили у цьому цеху. Замість того, щоб купувати цеглу там, де завжди її купували—коло Либеди, бо та либедська цегла славилася по всьому Києві,—знайшовся міщанин, на прізвисько Хрюха, що запевнив цехову старшину, що його цегла краще либедської й обіцявся поставити її з весни (1806 р.),² але й літо кінчалось, а цегли не було й прийшлося йти позиватися до магістрату. Ця справа нарешті вирішилася. Цехові пасувалась більша неприємність. Цех, як це й було вирішено, позичив 1000 карб. у куця Могильовця 1806 р., але віддавати не було чим: з 1806 р., як говорилося, прибутки з цехового нерухомого майна мали поступати до міських прибутків у комітет цивільний. Цехова старшина почала клопотатися перед магістратом і цивільним губернатором і нарешті одержала дозвіл, що гроші Могильовцеві було виплачено з міських прибутків, і цехову хату нарешті, здається, було збудовано, але господарча діяльність цеху в тих формах, що тут описано, мала припинитися тепер, коли не можна було одержувати прибутків з нерухомого майна, або мусіла прийняти нові форми.

Різницький цех на Київщолі 1800—1806 рр.

Від братчиків, що вступали до різницького цеху, не вимагалось ніяких фахових знань; хіба тільки вміння заколотити ялівку, або кабана, але який справжній господар не вмів цього зробити? Майстри цього цеху не ремесло робили, а займалися торгівлею; і щоб належати до цього цеху з користю для себе й могли виконувати обов'язки що до цеху, треба було мати комерційні здібності, вміло купити худобу і вчасно зарізати її. Ці майстри,—як вони звалися по аналогії з братчиками інших цехів,—об'єднувалися в цех, щоб мати в своїх руках торгівлю худобою, шкірами та м'ясом.

Маючи монополію на такі необхідні предмети, київський різницький цех при кінці XVIII в. і на початку XIX в. був один із заможніших цехів на Київщолі.

На обов'язку цеху лежало слідкувати за виконанням санітарних правил. З давніх часів, оберігаючися пошестів, забороняли «слухати мертвечину» і навіть «доторкатися до всяких нечистот», себ-то па-

¹ А може й того, що мало приносила прибутку.

² По 10 карб. з 1000 з доставкою і взяв 400 карб. завдатку.

дали.¹ За таку провинність неслухняного могли віддалити від цеху. У такому великому місті, як Київ, дуже важливо було так розподіляти різанину худоби, щоб не залишалося зайвого, непроданого м'яса. Для цього цех вимагав, щоб кожний, хто б'є худобу, повідомляв цехмістра, який і регулював кількість битої худоби. Особливо це важливо було влітку. Хто не слухався, платив 2 карб. пені. Ця постанова була підтверджена на Київщолі 1804 р. Безперечно, що такий розпорядок був і до постанови 1804 р. Мати відомості про всяку вбиту худобу цехмістрові необхідно було не тільки для регулювання кількості м'яса на ринку, але й для того, щоб збирати мито від кожної голови різаної худоби—поголовце.² Різали худобу на цехових бойнях, але це було неонов'язково. Різницький цеховий рік поділялося на частини—по м'ясницях, коли різали худобу: великодні м'ясниці, петрівські, усненські і різдвяні. У піст звичайно худоби не різалося.

Братчики цеху мали право не тільки купувати й різати худобу, але й продавати м'ясо й шкури. Коли-б хто зі сторонніх взявся за це, то платив пеню до 1½ карб. (1800 р.).

На обов'язку цеху лежало ще й слідкування за тим, щоб м'ясо продавалося свіже; в ці обов'язки цеху на початку XIX в. магістрат почав втручатися, вимагаючи, щоб ті різники що продавали недобре м'ясо, присягалися до нього для накладання кари (1804 р.).

Цей цех мав своє спеціальне нерухоме майно—бойні, а разом з бойнями й загони для худоби. За чистоту боєнь звичайно відповідав цех; головна чистка провадилася на-весні, під час великого посту. Купували мітли, лопати, мели й чистили бойні й загони, що тепер стояли порожні, щоб гній не пропадав, недалеко від боєнь мали свій город, куди й вивозили гній. На цю чистку витрачалися невеликі гроші: з поденщиками до 1½ карб. (1802 р.). Необхідна для збереження м'яса льодовня набивалася в січні або лютому. Наймалися льодобої, що набивали на Дніпрі льоду, привозили до льодовні й наклали льодовню льодом, який закривали соломом. На набивку витрачали до 4 карб. 50 коп. (1802 р.).³

Як було сказано, різницький цех мав свої відділи, в яких головували старшини. Для різницького цеху ці відділи були необхідні на територіальній підставі, не можна було, особливо літом, возити м'яса для продажу з Подолу хоча-б на Печерськ. Даючи право своїм членам займатися такою вигідною торгівлею, як м'ясна, цех мав за це такі прибутки, яких інші цехи не мали: це було поголовне, про яке вже говорилося. Цей прибуток був постійний і чималий (139 карб. 89 к. 1803 р.).

Далі такий теж постійний прибуток—гроші за найми крамниць, де продавалося м'ясо: за 11 крамничок мали 163 карб. (по 15 карб.

¹ Книга різницького Глухівського цеху 1669 р.

² 1804 р. у Києві перейшло через різницький цех: сала яловичного—6.500 п. свинного—1.800 пудів, свинини—3.025 пудів, яловичини—48.000 пудів, шкур ютових білих—1.600 пудів, чорних—1.800 пудів, підошов—5.000 пудів, яловичини—4.200 пудів.

³ Де була льодовня—чи на бойнях, чи у дворі—не відомо.

за крамничку, за одну—13 карб., 1803 р.). Гроші за поєднання були не постійні й, здається, не великі (45 карбов. з 5 душ 1803 р.); давали по 2, 8, 10 карб. Ще були й випадкові прибутки: за сукно, себ-то участь у похороні, взагалі це теж був невеликий прибуток, приходило по 4, 6 карб. Але 1803 р. цей цех за погріб від Іванської одержав 300 карб. червінцями; звичайно це був рідкий випадок. Чи тут були особливі звязки родини Іванських з цим цехом, чи ці заможні люди були зацікавлені чомусь в участі цього цеху—не відомо. Ще була одна стаття прибутків уже иншого типу; цех позичав за відсотки цехові гроші: 1803 р. позичених грошей записано 4220 карб., довжників було 40, від 20 карб. до 200 карб. Відсотків за цей рік цех мав 179 карб. 50 коп.¹

Різницький цех мав і видатки свої, своєрідні, яких не мали інші цехи. Всі цехи витрачали певні суми на ралець для магістрату, а пізніше й на поліцію, але це були не дуже великі суми, як ми бачили. З свого боку різницький цех розсилав магістратовим панам м'ясо у певні дні. М'ясо це брали у братчиків, яким платилося з цехових грошей. 1802 р. на цей ралець було витрачено 80 карб. 41 коп. Але цей обов'язок розплати м'ясо не виключав звичайного ральця. Інші видатки звичайні, як і по інших цехах.² Для видатків що-місяця цехмістр видавав суму грошей ключнику, який і витрачав їх.³

Такий був бюджет цього заможного цеху при початку ХІХ віку. А що-ж він придбав собі за попереднє своє існування? Як і можна гадати, він мав чимале нерухоме майно.

Цеховий двір різницького цеху знаходився на Київгороді, займав приблизно 660 кв. сажнів. В ньому стояли: цехова хата з ганком, що виходив у двір проти воріт, вікнами хата стояла у переулоч Ганицького, ворота були на Катериногредський переулоч. Кухня стояла окремо у дворі. Коло кухні була ще довга повітка й захід під повіткою. Частину садиби займав сад, на який звертали особливу увагу: щепили дерева, а на-весні зрізали гусінь щипцями, що їх купили були спеціально для цього. Двору цього нікому не відавалося в найми, мабуть тут жив хтось із цехової старшини.

Крім цехового двору різницький цех мав ще нерухоме майно, про яке вже говорилося—бойні. Де вони саме знаходилися—невідомо, але мабуть за містом. Коло боєнь була мильня, де промивали шкіри. Бойні й мильня були досить складна будівля й підтримувати її коштувало дорого: постійно приходилося міняти то деревню, то містки, то ринви, то колоди.

¹ Як зразок сум, тут приведено скрізь 1803 р., бо записи цього року найповніші. Всього прибутку за цей рік цех мав—827 карб. 39 коп.

² Зразок видатків 1802 р.: платня—73 карб. 70 к., обіди й поминання—119 карб. 57 коп., на двір—84 карб. 25 к., свчки—7 карб. 95 коп., на церкву—3 карб. 37 к., на панів—8 карб. 80 коп., усього з м'ясом, одісланим панам—378 карб. 5 коп.

³ Мабуть ці витрати не всі записані, бо сума їх більша, як сума показаних видатків—за 1802 рік. Ключнику було дано: 25, 60, 30, 30, 115, 50, 35, 60, 50, 50, 19, 10 карб. на кожний місяць протягом року.

Ще різницькому цехові належали 11 крамниць в м'ясоному ряді на базарі й рундуки, теж для продажу м'яса.

Різняцький цех належав до такого промислового типу цехів, як і рибальський, але від рибалок все-ж такі вимагалосся уміння ловити рибу, а від майстрів різницького цеху, як було сказано, не вимагалосся ніяких знань. До того-ж торгівля таким потрібним предметом, як м'ясо, потрібувала багато людей і тому це був один з численних цехів на Київщині.

Ганчарський цех на Київщині 1783—1804 рр.

У другій половині XVIII в. на Київщині до ганчарського цеху мусли належати всі ремісники, що мали діло з глиною: чи то ліпили кахлі, чи то робили цеглу, чи то складали печі.

Основна праця ганчарів, ліпка та опалювання горшків та кахоль, вимагає досить складного приладдя—спеціальної печи, значить свого чи нанятого двору, де можна-б було скласти таку піч; ті майстри, що мали це необхідне приладдя, можна гадати, могли заробляти порівнюючи добре, бо ціни на кахлі були досить високі.¹

Але за ці часи далеко не всі ганчарі цехові були остільки заможні, щоб мати свій двір, або хоч наймати чужий. 1786 р. рівно половина ганчарів мала можливість як слід робити своє ремесло: 29 ганчарів, коли всіх було 58; 27 мало свій власний двір, 2—наймало;² друга половина розподілялася так: 18 жило в робітниках, 1 майстер збожеволів і після 10 померлих залишилися їх родини (3 вдови: після 2-х майстрів—дорослі сини й після решти—малолітні).

До 1794 р. кількість цехових майстрів ще зменшилася: свій двір мало тільки 26 чоловіка, в робітниках 11 чол. і 3 удови: в 1797 році обирало нового цехмістра 28 ганчарів.

Невідомо, чи ті майстри, що жили в робітниках, робили своє ремесло, чи якусь иншу працю; з того, що кількість їх зменшується, можна гадати, що вони потроху кидали своє ремесло й одбивалися від цеху. Заробляти так, щоб купити двір, вони не мали змоги. 1799 р. помер один ганчар безпотомно, і цех дуже клопотався, щоб двір його, що стояв на Гончарах і мав ганчарське приладдя, купив хтось з ганчарів; але такого не знайшлося, і двір купив сторонній чоловік за 65 карб.

Удови, а де-коли й жінки ганчарів, а то й самі ганчарі заробляли ще перекупом: купували горшки та инший череп'яний посуд у сторонніх не цехових ганчарів, що привозили були продавати їх до Київщини.³ Не цехові ганчарі не могли торгувати вроздріб у місті, а мусли продавати огулом комусь з київподільських ганчарів, які вносили

¹ За білу кахлину треба було дати—1 коп., за зелену—5½ коп., за кахлину борщевого кольору трохи дорожче—8 коп. Що до иншого череп'яного посуду, то, здається, його купували у сторонніх ганчарів, як про це буде далі.

² 24 з них жило на Київщині, 3—на Сирці; 2 майстри мали по 2 учні, 1—робітника.

³ Привозили зі Слободки, Обухова, Ржищева.

за це мито до скриньки цехової по 10 коп. з воза. Цехові ганчарі могли продавати горшки тільки у спеціально призначених місцях—ганчарських рядах. Але при кінці XVIII в. ці ряди, розраховані на певну кількість продавців, пустували й частина їх здавалася для худоби, що приганяли на Київщину на продаж.

Але була ще праця, що належала до фаху ганчарів і була пожиточна—складання та пересипка печей. Ця праця не потрібувала складного приладдя, добре оплачувалася, але вимагала фахових знань, більш складних, як опалювання горшків. Цех мав стежити, щоб склали печі ті ганчарі, що добре в цьому розумілися, і навіть видавалися атестати таким ганчарям, як цього вимагав магістрат (1799). Ганчар, поєднавши цех, але не довівши свого уміння складати печі, міг тільки опалювати горшки та кахлі. Але така була теорія, а життя показувало зовсім інше. Далеко не всі майстри, що складали печі, єдали ганчарський цех, а не те, що ще-б брали атестат від цеху. 1799 р. офіційно було зазначено 19 міщан інших цехів, що мали своїм фахом складання печей, вони не звертались до ганчарського цеху. Можливо, що ремісників, які робили цю працю випадково, було й більше. Факт такої великої порівнюючи кількості печників фахівців по-за цехом, що офіційно зараховані й не ховаються, сам по собі вказує, як за ці часи ганчарський цех став безсилою економічно й морально організацією: належати до неї не давало навіть зовнішнього інтересу, а цех вже не міг примусити майстрів цього ремесла єднати ойго.

1799 р. цех звернувся до магістрату, щоб захистити свої права на монополію ганчарського ремесла, себ-то складання печей, бо що до опалювання горшків, то мабуть вигідніше було купувати їх у сільських ганчарів, як заводити піч для опалювання, і здається право на цю працю ніхто не перехоплював у ганчарського цеха. Які саме причини викликали занепад цього цеху—з наших матеріалів не ясно, може тут грало ролю, що захопили ганчарську працю ремісники таких сильних цехів, про які вже говорилося і з якими звичайно не під силу було боротися ганчарському цехові. У всякому разі навряд щоб магістрат своїм наказом, що підтверджував права на монополію ганчарів, міг тут допомогти. Ще раніш (1787 р.) ганчарський цех пробував брати десятину з нецехових ремісників, але це були рідкі випадки, і можна з певністю сказати, що майстри старіших згаданих цехів не платили нічого і ніякого такого занепадому цехові, як ганчарський.

Разом із зовнішнім занепаданням падала й унутрішня дисципліна в цеху, майстри переставали рахуватися з постановами цеху й виконувати свої обов'язки що до цеху. Але й самі майстри побачили, до чого має довести такий стан, і 1792 р. був складений і затверджений повною сходкою цілий регламент вчинків, які найчастіш траплялися, і як їх мали карати. Інтересно порівняти кари, що вживав цех в відношенню до своїх братчиків і за що саме—з такими-ж карами рибальського цеху; коли в рибальським цеху найвища пеня була 50 к., то в ганчарському цеху було затверджено навіть кару на тілі. Перш на перш тут захищали честь цеху, яку мабуть ні во що не ставили

братчики; хто-б скаржився на цех, та ще без підстави, то такий підлягав карі на тілі, а саме 25 плетей. Той, хто-б говорив щось недобре про цех, платив 1 карб. 50 коп. пені. Далі зверталось велику увагу на поведження майстрів під час сходок, мабуть, поведження їх виходило по-за межі звичайности; за бійку під час сходки крім карі на тілі платили обидві сторони 50 к. і т. п. Зазначені вчинки ясно показують, яке було тепер поведження майстрів на сходках. Також карали досить високою пенею невиконання правил цехових що до прийняття учнів: коли майстер приймав учня без письменного документу, то платив 5 карб.

Не вважаючи на такий занепад цехової організації, і внутрішньо і зовнішньо, традиція цехова ще була досить міцна й все-ж таки життя цехове шло своїм звичайним шляхом. Цехове господарство і далі набувало грошей для своєї підтримки. Само собою, що це не було широке господарювання, ті бенкети, той бюджет, що мав рибальський цех, але й ганчарі купують навіть новий двір і ставлять нові хати (1793). Правда, на цю купівлю цехових грошей не вистачило і цех позичав у магістрата на облік і коли приходилося платити відсотки, то частенько грошей не було й приходилося просити відстрочки.

Дійсно, з грошима цеху приходилося скрутно; з усіх статтів прибутку найбільш давав двір (майже 60% всього прибутку 1787 р.), але він все й забирав на себе, як вже говорилося. Інші статті давали копійки. За дозвіл працювати вносили в цехову скриньку здебільшого по 1 карб.¹ (але нових майстрів вступало дуже мало, оскільки маємо про це відомості,—1787 р. ні одного, 1793 р.—2 чол.) За визволення хлопча платили 50 к., иноді 1 карб. (1787 р. ця стаття дала 2 карб.). Пенні гроші за 1787 р. — 4 карб. 70 к. За похорон—50 к. Гроші за похорон тільки й зустрічаються одного разу; участь в похороні такого занепаłego цеху ніколи не цікавила. За пригон худоби у ганчарські ряди щоразу платили по 10 к. (1792 р.—20 к.).

Цеховий двір ганчарського цеху 1795—1800 р.р. мав такий вигляд. Стояв він коло стіни Київобратського монастиря. У дворі було дві хати й одна комора, і те і друге було криге дранню. Двері в хатах були на залізних завісах з клямками, замикалися на колодки; в кожній хаті було по два вікна із скляними облонами й по дві круглі шибки; в коморі була одна скляна шибка. У цеховій кімнаті було 2 столи столових; один з них з 3-ма шухлядами, головний, на який під час сходок клялося зелене сукно (яке було куплено 1787 р. за 2 карб. 47¹/₂ к.—2¹/₄ аршина), 4 ослони, 18 ікон, килим, зерцало, що справили 1787 р. Крім цього тут же переховувалася короґва. На столі стояли: дзвінок, ножиці, каламар, печатка, шоти, пісочниця. Ще в кімнаті стояла велика скриня з паперами, де переховувалися 2 книжки прибутково-видаткові, «городове положеніє», книга підмастерська вписна, книга «о столових» внесках, книга «журнал о жалобах биваючих», книга о пенних грошах, книга стара 1776 р., «випис из магистрата на купленные гончарским цехом у Лапкевича дома», «росписка Лапке-

¹Цей запис дуже характерний, вже не згадується про поєднання цеху

вича о подученні денег», «прошеніє о домѣ купленномъ у Лапкевича въ управу благочинія».

У цеховій коморі переховувалася широка скриня, де знаходилися 2 сукна, старе й нове. ставник, мари, провідних свічок — 8, смолоскипів—2 (1800 р. провідних свічок уже не було, але 6 смолоскипів). Обидві скрині замикалися на колодки.

У дворі було ще 3 крамнички, одна виходила на дорогу (вулицю) з лядою на залізних завісах із заціпкою, якою заціпалося на ніч віконце, через яке продавали горшки. При вході у двір були ворота на залізних п'ятках і 2 хвіртки з клямками й засувками.

Цей двір ганчарі винаймали увесь, крім цехової горниці для сходок та комори, де переховувалися цехові речі. 1795 р. двір був нанятий за 75 карб. міщанину Іванову, з умовою охайно утримувати двір, а коли-б той погорів, то мав заплатити цехові. Цех же мав з свого боку поставити лѣох для варива і переложити поміст у хаті.

Крім двора ганчарський цех мав свої ряди на базарі, для продажу горшків: про ці ряди вже говорилося.

Не дивно, що такому убогому цехові приходилося запобігати ласки у магістрата й частенько носити хліба на ралець. Але цікаво, що ганчарі наче соромляться нести виробу свого ремесла, як це було заведено по цехах, мабуть полив'яний посуд мали за дуже мізерний ралець, і дуже рідко коли несли його панам.

У житті цього цеха ми зустрічаємося з подіями, яких не бачили були по попередніх цехах, що розглядали їх, а саме з довгим судовими позовами. Цехова старшина наче веде ці справи енергійно, але може не має досить грошей, щоб швидко посунути їх.

Так не пощастило (а може не було досить грошей своєчасно) цехові, коли він купував був двір у старій Лапкевички. Очевидно ця справа була дуже важлива для цеха й цеховий літописець — писар (цей цех договорював писаря на рік за 5 карб.) докладно описав всі пригоди, що були скоїлися за цей час.

Справа почалася 1783 р. у перших числах вересня. Спочатку все йшло гаразд; почувши, що стара Лапкевичка продає двір, цехмістр з одним з товаришів пішли довідатися, чи так воно; звичайно понесли хліба, Лапкевичка погодилася на продаж. Маючи згоду Лапкевички, цехмістр з товаришем пішли з хлібом до магістрата за дозволом на купівлю. Після кількох завітань до Лапкевички все було вирішено, що до платні й інших умов; стільки грошей, щоб заплатити за двір, цех не мав, і знову пішли до магістрата позичати грошей, там обіцяли позичити, але на облік; на другий день писали облік, звичайно, для цього запросили якогось канцеляриста і з обліком і хлібом пішли до в'їта. Закінчивши цю справу, знову ішли до Лапкевички, пропонуючи, або щоб вона взяла гроші, або щоб зробити писану умову; грошей Лапкевичка поки що не захотіла взяти; нарешті добре випили й розійшлися по домах. 13/IX записали писану умову з Лапкевичкою при її синові Івані Іллічеві, дали завдатку 1 карб. й випили могоричу на 55 коп. Коли тут все було налагоджено, зараз же почали клопо-

татися про те, щоб ставити хати; ходили до управи благочинія за дозволом з хлібом, далі до архітектора, теж з ралець у 20 к.; архітектор жив десь далеко, паймали візника за 20 к.; чогось архітектор відразу не погодився оглянути двір, прийшлося ще до нього ходити, може ралець був замалий; удруге їздили до нього й на ралець та на горілку витратили 2 карб., та на хліб 26 к.; отже-ж діло з архітектором не ладилось, прийшлося одвезти йому голову цукру за 4 карб. 32 к. Нарешті архітектор прийшов до цехового двора оглядати, де можна ставити хати: тут його почастивали. Але тепер Лапкевичка умерла і, коли їй принесено було гроші, не захотіла брати їх, ніби то ніякої згоди не було. Цехова старшина заклопоталася її після наради пішла до ратмана Барського за порадою, що його робити, звичайно з хлібом. Барський порадив звернутися до управи благочинія й попрохати розглянути діло з Лапкевичкою. Написати прохання до управи благочинія ніхто з своїх не взявся, пішли до канцеляристи Петра Вишневецького, який склав прохання за 50 к. та ще хліба йому однесено; купили гербового паперу, і хлопець перенісав начисто за 10 к. Час ішов, а справа не посувалася; однесли хліба часному приставові Басову, щоб він допоміг. Адаже побачили, що своїми силами нічого не зробили, і договорили повіреного, регістратора Левицького; однесли йому хліба на 5 к. та її то в борг—мабуть грошеві справи в цеху були в дуже скрутному становищі. А діло було передано до совісного суда. Прийшлося їздити на Печерську, та совати на всі боки; було так, що за один раз роздали 8 карб. 39 к.; до посередника носили хліба. Вже її зима зайшла і 1784 р. почався. Звернулися до судового секретаря за допомогою у писанні, та її тут побачили, що треба мати свого чоловіка, договорили секретаря якогось, щоб все писав, що треба. І тільки в травні справа була вирішена на користь ганчарського цеху. Пішли дякувати посередника; повіреному за працю дали по договору 5 карб. А сторожу Пилипичу за допомогу однесли горнушок на 10 к. Всього витратили 28 карб. 41 к., наче її невеликі гроші, але мабуть і ці гроші трудно було роздобути ганчарському цехові.

З цим двором і надалі не пощастило ганчарському цехові: 1796 р. знову приточилася справа. Хоча цеховий літописець докладно її описує також, як і першу, але у чому саме вона полягала, не видно. Діло розбиралося спочатку в цивільному суді, а пізніше в совісному суді, з половини червня по половину жовтня. Цехмістр Самойло Товстошия, як видно, енергійна людина, посував справу скільки міг, не менше 16 разів побував він сам у цивільному суді, та разів 7 у совісному, що-разу їздили на візнику удвох або утрьох.

Справа була така, що Лапкевич міг у чомусь допомогти, здається він мав підписати знову кріпость на двір (стара Лапкевичка вже померла). Для цього його кілька разів запрошували у цеховий двір і частували, возили на свій кошт у цивільну палату й «ради його Лапкевича» купували «виправи», горілки, квасу, позичали гроші, хоч і невеличкі (20 к.); нарешті купили йому чоботи за 1 карб. 65 к., а як надійшли ім'янини дочки його Ганни (25 липня), то цеховий мо-

лодний Кондрат одніє хліба на 70 к. Коли Ланкевич підписав кріпость, то пішли до «Красного Трактира» й добре випили. Треба було не забувати й судових; що-разу, як бували у суді, треба було сунути то повітчику, то канцеляристам, або почастиувати, або хліба віднести. Коли дізналися, що все виповнено, то дали Буяховичу (якомусь судовому) 17 карб. Тепер, як все скінчилося, зітхнули легко, і писар написав: «стуг Ланкевич кончається». Всього на цю справу витратили 41 карб. 10 к.

Кравецький цех на Київщизі 1792—1806 рр.

До кравецького цеху нв Київщизі на початку ХІХ в. належали всі майстри, що працювали голкою: хто шив чоловічу та жіночу одіж, або сорочки, або гаптував, шив в п'яльцях, себ-то вишивав, а разом і ті, що плели панчохи та рукавички. Пізніше (у 20-х роках) до цього цеху приєдналися жиди (здається 2), що шили рукавички із шкіри, замші та лайки.

Це був один з 4-х старіших київщизьких цехів, про які вже згадувалося. Здається ці цехи були й найбільш численні.¹ Ці цехи: шевський, кравецький, кушнірський та ткацький, мали королевські привілеї й пам'ятали, коли вони були єдиними цехами на Київщизі, а тому ставили себе вище над іншими цехами і зміли боронити свої права. Не дивно братчики цих цехів, що складали печі, зовсім не бажали єднати такій захудалій цех, як ганчарський.

Вступати до кравецького цеху було багато охочих, але раніш треба було навчитися кравецького ремесла, а тому в цьому цеху, як і по інших виробничих цехах, розвинений був інститут учнів та підмайстрів, якого не потрібували цехи промислові, як рибальський та різницький.

До учнів цеху кравецького вступали хлопці та дівчата від 13 до 17 рр. на 2, 3, 4, 5 років до якогось майстра. Один майстер мав і по кілька учнів. Мати учнів для майстра було дуже вигідно—це була майже дарова робоча сила. І поволі майстрів примушують чимсь відплачувати учням: платити за учня вступне й визволок, не тільки годувати, але й одягати учнів, навіть платити за останній рік,² платити подушне, а коли учень визволяється, то справити йому повну одіж: хлопцю свиту сукна фабричного синього, убрання, сорочку, пояс суконний, плетений, шапку сиву смушеву з вершиком. Дівчині свиту суконну, сорочку, спідницю холста набойчатого, хустку набойчату, пояс суконний. Але рідко який учень мав все це від майстра; в од-

¹ На жаль, цифр не маємо, але з попованого списку (1804 р.), скільки подушного кожний цех уплатив, можна зрозуміти, що найбільш численні цехи були шевський, кравецький, ткацький і кушнірський; далі йдуть: рибальський, різницький, ковальський, перенечайський, бондарський, сребрянницький, іконописний та інші. Звичайно, що це лише приблизний порядок по числу майстрів.

² В бондарському цеху дозволялося по суботах учню робити на себе вітра або дозволялося за весь час зробити собі 50 відер.

ному випадку майстер платив подушне, у другому платню за останній рік або справляв одіж. Всі умови вписувалися в книгу для учнів.¹

Пізніше, в 1800-х роках, видавали своїх дітей, а також кріпаків, щоб навчити якоїсь галузи ремесла кравецького, за платню від 10 карб. до 100 за навчання на протязі кількох років. Коли видавали для навчання, то зазначали, чого хотіли навчити спеціально, наприклад, гаптувати, шити сорочки, плести рукавички, або шити рукавички; або навчити ремесла спеціально кравецького, шити жіночу одіж, чоловічу німецьку, або каптани та рясни, або одіж «малоросійського сорта». Кріпачок видавали, щоб навчити шити в п'яльцях. Іноді умовлялись, щоб учня не примушували робити роботу по господарству, носити воду, то-що. Що до підмайстрів, то не маємо вказівок, на яких умовах вони працювали, тільки маємо де-кілька цифр: за 1802, 1803 і 1804 рр. в цеху кравецькому в майстри з підмайстрів було «произведено» 20 чолов. від 18 років до 30-ти.² Платили підмайстри, як записувалися до майстра, по 15 к. до цехової скриньки. Підмайстрам, що «производили» у майстрів, цех мав видавати свідоцтва, з дозволу магістрата.

Ясно, що такий численний цех такого потрібного ремесла мусів бути заможним. Відомості про нерухоме майно на жаль дуже бідні: кравецький цех мав двір, в якому були хати, які наймалися (71 карб.—1792 р., 225 карб.—1805 р.): сума за найми збільшується—мабуть щось добудували; сінокос (105 карб. за нього платили 1792 р.), крамниці (одну наймав Іван Могильовець за 8 крб. в 1772 р.), пляц, що на ньому стояла хата майстра Григорія Довгого і він платив куничних 90 к. (1792).

Прибутки цей цех мав з звичайних цехових статей.

Зразок прибутку за роки 1792 і 1793.

	(1792)	(1793)
Ученицьких	9 карб. 30 к.	11 карб. 25 к.
По мастерству	25 „	100 „
Поєднання	50 „	— „
За нерухоме майно	184 „ 20 к.	121 „ 20 к.
Вписне	1 „ 05 к.	— „
Похоронних	12 „	10 „ 30 к.
$\frac{1}{100}$	24 „ 40 к.	43 „ 40 к.
Пенні гроші	5 „ 50 к.	5 „ 20 к.
На корову	— — —	20 „

Усього 311 карб. 75 к.

302 карб. 95 к.

Майстри кравецькі вносили звичайно такі гроші до скриньки цехової: за молодчество (щоб не ходити молодшим), за ключничество (10 карб., щоб бути обраним у ключники), за зборчество (щоб не

¹ Такі умови були й у цехах ткацькому та бондарському. Бували й такі записи (про кріпачку): «в чім ходила, в тім і пійде».

² За цей час у шевському цеху—42 підмайстри, по віку від 25 до 35 рок., у ковальському—15 підмайстрів, у ткацькому—8 підм., у ганчарськ.—1 підм., у цирул.—2 підм.

збирати подушне—10 карб.); по мастерству—на оксамит (60 к.), благословенних—(10 карб.), на корогву, «доброхотних даїній»—10 карб., «столповые»—10 карб.¹ Звичайно, ці гроші вносили не всі.

Де-які риси з життя окремих ремісників
на Київщині 1800—1804 рр.

Ми бачили зразки цехових дворів; подивимось-ж, в якому оточенню жили окремі ремісники на Київщині на початку ХІХ в.

Часто хати їх стояли не на власній землі, а на міській або цеховій, за яку вони платили куничні. Хата стояла завжди так у дворі. Що хід до неї був з двору, тільки іноді вікна виходили на вулицю. Хата ставилася з круглого смолового дерева, крита гонтом під залізним цвяхом, ділилася сінями на дві частини, з одного боку кімната з кахльовою грубкою, а з другого боку кухня з піччю теж з білих кахоль. У кімнаті було 3 вікон, що одчинялися, з білого скла: віконниці й двері були на залізних круччях з залізними засувами. Коло хати ще бувала комора. У заможних міщан у дворі бували ще льох, гинбар, льодовня.

У майстрів, що того потребувало їх ремесло, були ще спеціальні будинки: у ковалів—кузня, у ганчарів—піч для опалювання горшків у кухні, або в окремому будинкові.

Двір був обведений парканом з драги, з воротами і хвірткою із залізними засувами.

Такий двір заможного коваля з кузнею коштував 320 карб. (1804 р.). За стару саму хату треба було дати 100—150 карб.

Мебля у хаті була: столи, покриті шерстю, основи, у заможних ліжка, на котрому виставлялася на показ гора подушок (до 16 шт., що нагадує недавніх київських міщан), на ліжкові ще були вишиті простирала, набойчата ковдра навіліон (1 карб.). У менш заможних ліжка не бували, а постіль з меншою кількістю подушок на полу і покрита була рядном.

У кутку висіли ікони на дерев'яних бляхах, іноді у срібних, або мідних оправках; над ними висіли рушники, шиті заполоччю; перед іконами висіла лампа кришталева, або мідний лихтарик. Ще бувало й дзеркало на стінці. У кімнаті, а іноді у коморі стояли скрині, оковані залізом, де переховувався кращий одіж і посуд. У заможних міщан була для одіжу мальована дерев'яна шафа. На столі стояли лихтарі, щоб світитися увечері.

Посудом користувалися дуже різноманітним, залежно від заможности; були й такі міщане, що мали срібні тарілки та полумиски, бували й цинкові, а то й дерев'яні та прості ганчарські череп'яні миски. Нерідко вживали ножі й виделки; були такі, що мали їх по 10 пар, вдерев'яних колодочках. Ложки згадуються тільки дерев'яні, чарки кришталеві; але напевно, що коли бували тарілки срібні, то тим

¹ За що саме вносили по мастерству, столпові і благословенні—не ясно.

більш чарки й ложки бували срібні. Пляшки кришталеві, чашки глиняні, як і лійка мабуть до чаю.

Посуд у кухні, щоб варити, був мідний—казанок (60 к.), або череп'яний—горщик; необхідні речі такі, як ухват, кочерга, чашлія, рогач. Для печення хліба: тісна діжа, макітра, крім того кадки, зрізки, дубові мірки, то-що.

Одіж по ціні й якості була дуже ріжноманітна.

Ціни, що ми маємо, зазначалися цеховою старшиною при описі майна після померлих майстрів, а тому вони дуже довільні, а може ще й була тенденція їх понижати, або ці речі були старі; бо ціни здаються занизькі, особливо за чоловічу одіж.

Старий майстер та й ще заможний міг назбирати досить одежі; наприклад, старий перепечай мав (1804 р.): 3 свити суконних, зелених та синіх (по 2 карб. і 1 карб. 50 к.), 2 кафтани суконних (1 карб. 50 к., 1 карб.), 1 юшка суконна футорна—(1 карб. 70 к.), байбарак під сукном блакитним з чорного футра (1 карб.) і 20 сорочок (по 20 к.). Цей перепечай мав тільки шаблю під залізною оправою (1 карб.) й лядунку з мідною бляхою побіленою (1 карб.), а рушниці не мав. А у другого майстра була лише сама рушниця—70 к. Не дивно, що майстрам трудно було виконувати накази магістрату й бути на церемоніях з усім військовим припасом.

Що до жіночого плаття, то заможна майстриха мала таке: 4 шуби: одна під білим штофом з лисячою облямівкою на заячім футрі—15 карб., друга оливкового сукна на баранах рудих—3 карб., третя баракана синього на футрі заячім—1 карб. 50 к., четверта камлату синього—на зайцях—1 карб. 50 к., 2 шапки собольцевих з чорними оксамитними верхками—1 нова—1 карб. 50 к., 1 стара—20 к.; 2 халати, один з камлата синього, підшиті поли крашениною блакитною—70 к., нова—4 карб.; кунтиш сукна сталевого з вусами золотими, обшитий галуном—10 карб.; роброн штофу понілястого не шитий—5 карб.; мабуть майстриха захотіла мати найновітнішу сукню, але може на Київгороді роброна ще й пошити не могли. Хусток шовкових—5 по 70 к.; бавовняних—5 по 50 к.; снідниць—2; сорочок—24 по 2 к. Наміста 5 рядків коралів з срібними гудзиками—14 карб. Ця дженджуриха мала в своїй хаті дзеркало—40 к. і залізка кравецьке—25 к., щоб прасувати свої убори.

Як оплачувалася робота бондарського цеху майстрів в 1789—1802 рр. на Київгороді.

	1789 р.	1802 р.
За вирізок шнура тертиці з колоди	14 карб. 18 к.	22 карб. 25 к.
За роботу баркана	20 карб. —	— " — "
За починку мостків у дворі	10 карб. —	— " — "
За роботу кімнати й даху	44 карб. 25 к.	— " — "
За роботу мосту в усьому дворі	41 карб. 25 к.	— " — "
За роботу 2-х нових хат з кухнею	70 карб. 10 к.	— " — "
За роботу 8 кранничок	120 карб. —	— " — "
За роботу 3-х кранничок	36 карб. 50 к.	— " — "
Бондареві за роботу великої ванни	1 карб. 75 к.	— " — "

Бондареві, що зробив утулки в колоді	2 карб.	60 к.	—	„	—	„
За роботу 2-х корит		50 к.	—	„	—	„
За роботу піддашшя	2 карб.	20 к.	—	„	—	„
За роботу вікон у хаті		60 к.	—	„	—	„
Повденному робітнику за тесельську роботу .		30 к.	—	„	—	„

Як оплачувалася робота ганчаря в 1789—1802 рр.

За роботу 2-х печів і коменів	17 карб.	За пересипку груби і печи	5 „	55 к.
За підсижку 2-х печів і комена		Хутрування груби		30 „
підвищ	10 карб.	60 к.	Склеп заскленити	15 „
За підвищення комена	2 „	70 „	Покришка череп'яна	1 „
За пересипку груби	2 „	50 „	Слоїк на 2 ф. череп'яний	4 „
„ „ „	1 „	50 „	Макітра	15 „

Як оплачувалася робота коваля 1789—1802 рр. на Київщині.

За оковку дверей та віконниць		За навіси й кручя до 2-х вікон	85 „
за кожен 1 ф. заліза	7 к.	За виправку 600 цвяхів	50 „
За розбивку штабки заліза	50 „		

Повденна робота.

Звичайна	25 к.—30 к.—40 к.—45 к.	За привіз одного воза		
Куховарці за день	40 „	глини або води	10 к.—15 к.	
За роботу походного		За привіз з берега		
погребя	85 карб.	30 к.	100 пластин	5 карб.
За висипку на погреб	15 „	30 „	За привіз колод з берега	
За висипку нових хат	2 „		від колоди	10 к.
За малювання та			За привіз 1800 цегли ¹	1 карб.
побілку кімнати	15 „	20 „	За привіз 270 кахоль	15 к.
За привіз 1000 драгани	1 „			

Ціни на ковальське приладдя 1804 р.

Міх ковальський (заживаний)	2 карб.	Пилка маленька	5 к.
Ковадло	5 „	Снейдез	50 „
Великий вершляк	1 карб. або 85 к.	Ножичі великі	1 карб.
Маленький „	50 „	Молоточок маленький	20 к.
Кліщі	20 „	Обденьки	20 „
Точило	20 „	Флянецьки	20 „
Ковадло з рогом	3 карб.	Пилка велика	52 „
Зеркамер великий	30 к.	Машина, що рушницю крутить	1 карб.
Шрубштак	1 карб.		

Ціни на деревню 1789—1802 рр. на Київщині.

Дошка	25 к.—30 к.—50 к.	Драгиця	1 к.; 1 1/2 к.	
Брус смоловий	35 „	Пара кроков	15 к.; 25 „	
„ дубовий	1 карб.	65 „	Пара лат.	8 к., 11 „
Дуб на підвалину	1 карб.	50 „	Вікно до хати	90 „
Колода	60 к., 1 карб.	16 „	Вальчиків 10 шт.	30 „

Ціни на деякі стравні речі 1789—1802 рр. на Київщині.

Яловичного м'яса 1 ф.	4 к.	Осетрини малосольної 1 ф.	11 „
Задок ягняти	25 „	Тюши 1 ф.	13 „
Козля	50 „	Ікри 1 ф.	25—30 „
Порібрина свиняча	75 „	Оседедець	1 „
Порося	40—50 „	Меду 1 ф.	10 „
Куриця	25 „	Масла 1 ф.	14 „
Ковбаса	35 „	Олії 1 кварта	10—15—16 „
Гуска	50 „	Оцту 1 кварта	4 „
Щучини просолоної 1 ф.	6 „		

¹ Мабуть від Либеди, бо Либедську цеглу маюся за крашу.

Рижу 1 ф.	35 к.	Відро горілки . . . 1 карб. 60 к.—2 карб.
Мукі пшеничної 1 п.	40 „	Меду литного 1 гарнець 20 к.
Слив 1 ф.	5 „	Волоського вина 1 пляшка 20 к.
Кавун	10 „	Лимонової води 1 кварта 60 „
Дня	25 „	Пива гарнець 20 „
Цибулі вінок	25—30 „	Кислощі 20 „
Коромисло шаткованої капусти . 30 „		Коромисло бурякового квасу . . 15 „
Горілки 1 кварта	20 „	

Ціни на деякі господарські речі на Київвоподолі 1789—1802 рр.

100 цвяхів	24 к.	Пляшка кришталева	12 ¹ / ₂ „
100 сирої цегли	20 к.—30 „	Шлянка	10 „
100 паленої цегли	80 „	Глечик кришталевий	16 „
1 пуд заліза	1 карб.	Сулія	6 „
Дроту 1 ф.	40 к.	Сито	6 „
Штаба заліза	90 „	Писанка	9 „
Кололи 1/2 пуда	80 „	Воску 1 ф.	40 к.—50 к.—55 к.
Шибка	15 „	За ссування ставників і свічок з її	
Лопата дерев'яна	6 к.—10 „	свічарниці валом	1 ¹ / ₄ к.—5 к.
Мітла	1 ¹ / ₂ „	І віск і ссування дорожчали: перші	
Дерев'яна ложка	2 „	ціни 1789 р., останні—1802 р.	

Ганчарський цех

Видатки. ¹	1783 р.		1787 р.		1792 р.		1793 р.		1794 р.		1796 р.		1799 р.	
	кр.	к.	кр.	к.	кр.	к.	кр.	к.	кр.	к.	кр.	к.	кр.	к.
На двір і взагалі на перухоме майно. . .	—	—	26	92	—	—	146	81 ²	—	—	41	34	78	71
На ралець і взагалі як ходили до панів .	20	75	1	71	—	—	—	—	—	65	6	6	5	50
Поминання й поминальні почестки . .	—	—	6	79	1	4	7	9	—	24	1	64	16	19
На свічки і на міську кладовищ. церкву . .	7	17	7	84	—	—	5	8	—	—	—	—	—	—
Громадські обов'язки.	20	80	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	5 60
Платня	—	—	—	—	5	50	—	—	—	—	—	—	—	5 53
Решта, що залишилася з минулого року . .	25	17	24	28	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2 11
Папір	—	—	1	80	—	—	—	—	—	—	—	—	—	24
Судові справи . . .	28	41	—	—	—	—	—	—	—	—	41	10	—	—
Усього	66	83	44	98	6	54	158	98	—	89	90	14	107	91

¹ Відомості про видатки цеху ганчарського далеко не повні, але подаються для порівняння з видатками цеху рибальського.

² $\frac{0}{10}, \frac{0}{10}$ відношення за неповнотою відомостей не обчислено.

² Купили хату й двір.

Рибальський цех.

Прибутки.	1788 р.	1789 р.	1790 р.	1791 р.	1792 р.	1793 р.	1794 р.	1795 р.
За двір цеховий	80 кр.	120 кр.	135 кр.	135 кр.	170 кр.	170 кр.	199 кр.	200 кр.
За крамниці	60 кр.	60 кр.	60 кр. 50к.	62 кр. 50к.	62 кр. 50к.	68 кр. 50к.	64 кр. 50к.	115 кр. 50к.
$\%_0\%$ відношення прибут. з нерухо- мого майна	58,94	60,60	66,14	63,64	68,40	70,36	70,43	71,00
Відсотки за позич. гроші	50 кр.	50 кр.	80 кр.	61 кр. 40к.	56 кр. 90к.	80 кр. 30к.	74 кр. 80к.	43 кр. 50к.
$\%_0\%$ відношення	21,00	17,00	26,90	19,97	18,30	25,15	20,54	18,00
Збірні шаги.	15 кр. 50к.	20 кр. 50к.	—	21 кр. 60к.	27 кр. 75к.	—	—	—
$\%_0\%$ відношення	6,51	6,80	—	6,80	7,83	—	—	—
Гроші за поєднання	30 кр. 30к.	41 кр. 50к.	15 кр.	27 кр. 50к.	21 кр. 50к.	14 кр. 50к.	29 кр. 50к.	80 кр.
$\%_0\%$ відношення	12,82	13,83	5,08	9,00	6,22	4,47	8,00	10,00
Пенні гроші	1 кр. 80к.	4 кр. 75к.	5 кр.	4 кр. 85к.	1 кр. 10к.	—	5 кр.	5 кр.
$\%_0\%$ відношення	0,79	1,60	1,68	1,53	0,33	—	1,23	1,00
Усього прибутку	237 кр. 60к.	296 кр. 75к.	295 кр. 50к.	312 кр. 85к.	339 кр. 25к.	333 кр. 30к.	372 кр. 80к.	444 кр.
Недоправки і по обліках грошей віддані на відсотки	929 кр. 97к.	918 кр. 70к.	892 кр. 90к.	—	332 кр.	—	—	—
Готова сума, що залишалася після видатків (мертвий капітал.) . . .	250 кр. 50к.	300 кр.	757 кр. 16к.	569 кр. 78к.	788 кр. 35к.	863 кр. 82к.	881 кр. 50к.	—

Рибальський цех.

Видатки.	1788 р.	1789 р.	1790 р.	1791 р.	1792 р.	1793 р.	1794 р.	1795 р.	1796 р.
Будування й купичні гроші ¹	35 кр. 60к.	113 кр. 93к.	202 кр. 55к.	332 кр. 56к.	38 кр. 72к.	316 кр. 48к.	134 кр. 70к.	525 кр. 70к.	39 кр. 48к.
% відношення	20,37	57,65	63,82	62,11	31,36	76,66	36,39	57,99	19,85
Платня ²	23 кр.	43 кр.	33 кр.	43 кр.	44 кр.	45 кр.	75 кр.	67 кр.	56 кр.
% відношення	13,12	20,66	10,49	8,03	36,52	10,81	26,37	7,38	28,76
Свічі і на церкву ³	37 кр. 25к.	33 кр.	38 кр. 55к.	42 кр. 57к.	38 кр. 40к.	41 кр. 75к.	47 кр. 40к.	23 кр. 60к.	25 кр. 40к.
% відношення	20,74	15,86	12,14	7,95	31,76	10,16	12,87	5,92	12,87
Поминальні обіди й поминання ⁴	9 кр. 50к.	16 кр.	43 кр. 24к.	16 кр. 30к.	—	—	23 кр. 75к.	82 кр. 70к.	67 кр. 59к.
% відношення	5,44	7,69	13,31	3,05	—	—	6,46	9,12	33,77
Папір, печатка, корогва ⁵	50 к.	1 кр. 76к.	—	95 кр. 38к.	—	—	92 к.	1 кр.	—
% відношення	0,28	0,84	—	17,81	—	—	0,25	0,11	—
Громадянські обов'язки ⁶	70 кр.	—	—	—	—	10 кр.	86 кр. 35к.	176 кр. 52к.	3 кр. 35к.
% відношення	40,04	—	—	—	—	2,42	23,45	19,48	1,77
На ралець	—	30 к.	—	5 кр. 57к.	—	—	—	—	7 кр. 32к.
% відношення	—	0,14	—	1,04	—	—	—	—	3,76
Усього	174 кр. 85к.	208 кр. 9к.	317 кр. 34к.	535 кр. 43к.	121 кр. 12к.	413 кр. 23к.	368 кр. 12к.	905 кр. 92к.	199 кр. 14к.

¹ Гроші, що витрачено на будівлі, ремонт і взагалі на нерухоме майно.² Сюди входять і гроші, що давали ключникові на дрібні видатки.³ Гроші на свічі й 5 карб. на міську Скавичну церкву.⁴ Гроші на поминання й обіди часто зазначено разом, тому вони й тут зазначені разом.⁵ 1791 р.—95 карб. 38 к.—на корогву.⁶ Це здебільшого подушне за безнотомне померлих і «ізб'яглых» майстрів.